

Наталя Борисенко, Валентина Сасенко

**МОВОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС У ДРАМАТУРГІЇ
МИКОЛИ КУЛІША В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
КУЛЬТУРИ І ПРОЦЕСІВ УКРАЇНІЗАЦІЇ/
КОНТРУКРАЇНІЗАЦІЇ 20–30-Х РР. І СУЧАСНОСТІ**

У статті в тугий вузол зв'язано ряд присутніх проблем духовного життя України доби Розстріляного Відродження і сучасності. Аналіз процесів українізації/контрукраїнізації 20–30-х років здійснюється через дослідження мовознавчо-культурологічного дискурсу як естетичної сутності драми "Мина Мазайло" Миколи Куліша, омовлення ним актуальності становлення духовної аури нації, без якої суспільство варваризується.

Ключові слова: культура, мова, духовна аура нації, дискурс, традиція, новаторство.

The article studies a number of important problems of Ukraine's sentience of Rozstrilyane Vidrodzhennya period and nowadays. The analysis of "ukrainization" / "contrukrainization" processes in 1920–1930 is carried out by means of the investigation of linguistic and cultural discourse as the aesthetic core of "Myna Mazaylo", a drama by Mykola Kulish. The article develops Mykola Kulish's idea of the importance of the nation formation as countermeasure to nation barbarization.

Keywords: culture, language, nation's spiritual aura, discourse, tradition, innovation.

Гострота мовно-культурних питань в Україні початку і кінця ХХ століття не тільки химерно й однотипно збіглися, але й висвітлили на екрані вітчизняної історії і сучасності болючі точки, що засвідчили системність хворобливого стану націєтворчих процесів, які загрожували поставити під сумнів чимало присутніх пріоритетів у самоідентичності і самосвідомості народу, нівелюючи його природне прагнення до волі і незалежності, до своєї правди у власному домі. Для української редукованої ментальності, штучно виробленої впродовж століть бездержавного існування, це була і залишається проблема з проблем рівня принципово важливого екзистенціалу в духовному бутті нації, що ніяк не належить до замкнених на самому собі, а таких, на підложжі яких вибудовуються інші грані сус-

пільного організму, поіменовані Ліною Костенко у професорській лекції гуманітарною аурую нації, захисною плівкою, що рятує її від корозії і зникнення, від асиміляції і смерті. "Ореол, аура — це дуже тонка матерія, це не панцир і не щит, а, проте, нації, які мають ауру, надбану віками, захищені надійніше. Втім, помічено, що імперії завжди страждають на манію величі, а народи поневолені схильні до самобичування" [1; 15–16].

Культура і мова, будучи такою духовною аурую нації, найбільш вразливі з погляду патологічних мутацій в умовах імперського принципу співжиття. Слушним, хоч вельми болючим, є висновок Ліни Костенко, що наслідком тотальної русифікації є те, що "органічна необхідність у культурі атрофується", те, що культура підпорядковується економіці, політиці, а не навпаки, те, що суспільство варваризується, бо обличчя народу — мова — "тяжко спотворене" [1; 22]. "Не додає Україні, — цитуємо Ліну Костенко, — престижу і мова її громадян та політиків... Давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки, вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж другої державної прагнуть так звані "російськомовні"? Чи відомо їм, що їхню "другу державну" в західних наукових виданнях вже офіційно називають суржи́ком? Явище вимагає терміна, і воно його одержало" [1; 22].

Дана характеристика з кінця ХХ ст. питомого сучасного культуролога і поетеси ніби "списана" з трагічних 20-х рр., коли нуртували аналогічні процеси, зовні спрямовані на підтримку гуманітарної аури нації, але безсистемні, поверхові, як слід не адаптовані до рівня інтелектуальних потреб індивіда і суспільства, а тому безплідні та ще доведені до абсурдного кінця політикою геноциду і репресій, коли українізація перетворилася в свою протилежність — контрукраїнізацію з розрахунком на знищення свідомого ядра українства і подальшу русифікацію.

Ось чому саме вістрія викликаних цим ускладнень пояснюване ув'язненням, поневоленням розумом (за Ніцше), або скорше адаптованим — в українському варіанті, проходило через мовно-культурний простір, який чи не найчутливіше реагує на депресивні стани, виражаючи сутність хвороби, що руйнує не тільки окрему людину, але й варваризуючи суспільство, що неминуче втрачає свою духовну ауру. Отже, проблема "мова і влада" рішуче важлива, центральна, а не периферійна, як здається, коли порівнюють культуру й економіку.

Влада мови (в тім числі й містична) підтверджується багатьма чинниками, обсервованими з більшою чи меншою повнотою у філософії культури, щоправда, з різним витлумаченням фактів, особливо в залежності від панівної ідеології і "директивного перетворення мовознавства на своєрідну танатологію" [2; 11], за Оксаною Забужко.

Загрозливість мовного зоднаковіння, яке "мислилось як гарант єдності", "загальнорадянське поганство" [2; 12] пророчо вловило багато митців з епохи Розстріляного Відродження — починаючи від росіянина за походженням Миколи Хвильового і до Миколи Куліша. Вони відповіли на лінгвоцид того періоду своєю творчістю, по-перше, останніми вільними дебатами (літературною дискусією 1925–1928 рр.), по-друге, публіцистикою і фейлетоністикою, в якій були зламані жанрові канони, бо за цією формою приховувались висока наука і філософія культури, чарівною паличкою таланту перетворені на мистецтво.

Саме такою сублімацією є п'єса "Мина Мазайло" Миколи Куліша, в якій зійшлися часова прикметність і вічність, заглиблення в кореневу систему і огляд плодів майбутнього, історія і сучасність, філософічність і конкретика, універсальність і практицизм, діагноз і ліки, гіркий сміх і сльози, інтуїція і докази, жорстокий аналіз та синтез і блискуча художня мова, які демаскували "безтурботну комфортність чужинства, яке не в останню чергу живиться можливістю, хай навіть суто умоглядною, взяти капелюха й сказати господарям "Бувайте здорові!", тільки-но в домі починається пожежа" [2; 3]. Але у випадку з Миколою Кулішем висновки з даного приводу робить читач-глядач, який, навіть не відаючи про українізацію / контрукраїнізацію 20–30-х рр., відчуває той дискомфорт, що його переживає українство, яке "на правах господаря" обмежене чи позбавлене законних атрибутів свого існування — мови, культури, власної національної політики. І хоч немає відкритої апеляції до читача, але злиття естетичного і суто мовознавчого дискурсів, здійсненого за законами історичної і художньої правди, настільки переконливе й актуальне, що не потребує особливих доведень. Сам твір продукує не тільки філологічні знання з україністики, але й вибудовує такий підтекст і надтекст, що викликають до життя принципово важливі правила національно орієнтованої поведінки людини і суспільства, без яких важко уникнути варваризації й антигуманізму.

"Мина Мазайло" — це чи не єдина в культурі ХХ ст. п'єса, в якій чиста філологія, науковий дискурс і органічна художність скла-

ли унікальний симбіоз, в якому кожна з даних самостійних галузей духовної діяльності наділені компенсаторним ефектом, взаємопідсвічуються, а тому відкривають далеку перспективу (і вертикальну, і горизонтальну), на основі якої тільки й може виникнути бажання змін у статусі і вирішенні глобальної і болючої проблеми "бути чи не бути?", подоланні антиукраїнського синдрому, виробленні альтернативного шляху попередній практиці занедбання національних цінностей.

Устами своїх героїв (Мокія і дядька Тараса, що живуть українською ідеєю; його батька, матері, сестри — Мини, Рини і Лини Мазайлів, — які відкидають її) автор вибудовує цілу концепцію, яка є і науково-прикладною, і чисто філософською, що мова має божественне походження й особливу закоріненість у національну ментальність, яка отримала сучасне підтвердження учених з різних країн. Пошлемося на фундаментальну працю Оксани Забужко "Мова і влада", засновану на добротній базі лінгвістичних теорій: "Мова виконує, серед інших, дуже важливу філософсько-світоглядovu функцію: вона прив'язує етнос до його природного оточення, до ландшафту, до того кривого, предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, котрий становить неорганічне тіло народу. За повідомленням литовських учених, складена геофізиками карта електромагнітних полів на території республіки збіглася з картою литовських діалектів з точністю до 1 км!.. Кожна мова "прописана" в цілком певному земному просторі й тому, переселяючись на інший терен, міняється, пристосовуючись до нових природних умов. Але мова й людину вписує в чітко окреслений просторово-часовий континуум — робить свого носія *тутешнім*, звідки б він не походив. "Лани широкополі, і Дніпро, і кручі" — цей хвилястий, горбистий ("за байраком байрак"!), жіночнотеплий рельєф серцевинної України недарма викликає сльози зворушення (сама бачила!) у сивоусого українця, народженого в Пенсільванії, який уперше ступив на землю предків: та "генетична пам'ять", котрою він пронизливо "впізнає" досі ним не бачений красвид, закодована в рідному слові, — вперше на віку наш американець відчуває, як його трудно збережена, забур'янена англіцизмами українщина легко, без жодних зусиль допасовується до навколишньої землі, води і неба: будь-яка інша мова тут неприродна, неадекватна, неістинна! — і сльози, що набігають йому на очі, є сльози полегкості, — чоловік віднайшов свою тожсамість" [2; 13].

Тож виходить, що трагікомізм ситуації, в якій Мина і мазейленята позбавляються українства, увиразнюють абсолютну безглуздість наміру досягти успіху в безперспективній справі — виписатися з навколишнього середовища, залишаючись жити лише номінально, а не повноцінно — цебто в лоні своєї кореневої й інтонаційної системи, певної її структуральності — цебто в рідному мовному просторі, який закладається, за теорією Гумбольдта, генетично, і людина не в змозі без втрат, без виродження і національної деперсоналізації щось змінити, а народитися вдруге їй не дано. Проте, якщо зовнішньо, візуально щось і зміниться, як у Мيني і тьоті Моті Розтургуєвої, для якої *"прілічнеє быть ізнасілованной, нежеслі українізірованной"* [3; 113], то тільки в плані кочівництва по чужих теренах, "волоцюзтва", за термінологією й аргументацією О. Забужко, бо "хазяїн" — не "ходить", "хазяїн — обростає хазяйством, приростає до місця, закорінюється і, наколи вже хоч трохи розжився, на підйом ой який важкий" [2; 13].

Логікою художньої думки Микола Куліш проводить паралель між світовідчуттям і новомовою Мазайлів, що змінюють віру батьків, і підхоплених вітром незакорінених кочівників, яким все одно де жити, аби добра паша була та щоб не так, як у людей.

І всі ці відтінки знання, присвячені ролі і космічному буттю мови, її історії, драматург закодував у мігруючому сюжеті про тип перекичника, який зміною маски силкується переінакшити природну сутність, яка здається йому національним тавром, непрестижною формою, яку треба, за недолугою логікою Мазайлів, будь-що витравити.

У художній системі, якою є п'єса "Мина Мазайло", авторські роздуми з приводу малоросіянства й історично та ситуативно вмотивованого комплексу антипатріотичності, одвічного страху перед налічкою "націоналіст" опрозорюються завдяки блискуче виписаному мовознавчому дискурсу. Микола Куліш через органічно вмонтовані у розповідь з "родинного" сюжету філологічні інкрустації піднімається до філософських узагальнень, що помножують вагу національного аспекту буття людини, внаслідок чого вона досягає власної позиції у всесвіті. Думки та інтенції автора твору резонували (і далі продовжують резонувати!) зі світовою практикою, спрямованою на посилену увагу до культури мови як запоруку духовного поступу і цивілізованості суспільства, що заради власного порятунку не повинно упосліджувати такі пріоритети, як мова, культура, наука, книжки, пісні. Інакше це свідчитиме про "гібридний"

менталітет, коли слово "український пріоритет" вимовляється затинаючись [4; 13]. Микола Куліш у своєму художньо-мовознавчому дискурсі підштовхує читача до сприйняття закону вічності: "...Якщо "істинна" мова, кажучи словами М. Гайдегера, "вводить суще у простори розкритого", то мова "фальшива", безрідна, до жодного ландшафту не прикріплена, назавжди **закриває** від людини суще, позбавляє його буттєвості" [2; 13]. Саме тому такою трагічною розв'язкою закінчується історія про "висвячення" Мазайла-Квача в Мазеніна, бо він загнав всі свої потенції громадянина і члена національної спільноти, а відтак — і світу в глухий кут, у бездоріжжя, якому немає ради.

На цьому безрадiсному і тьмяному фоні виблискує, як алмаз, українська мова, яка в інтерпретації Миколи Куліша постає головною героїнею твору. Чи не всі виразні і принципово важливі характеристики її властивостей — краси; доречності і досконалості лексичного складу; фонетичної специфікації, поетичності висловів і здатності відтворення висоти людських стосунків, етики взаємин, паритетності чоловічого і жіночого начал; самодостатності внутрішньої і зовнішньої структури; історичної закоріненості в індоевропейську групу мов; широту функціонуючих підсистем взаємодії з іншими мовами світу — представив автор п'єси у мовознавчому дискурсі настільки легко і художньо переконливо, що серйозність спостережень, прикладів і лінгвістичних узагальнень не порушила внутрішньотекстової цілісності аніяким дисонансом. Культура слова й глибина наукового трактату з лінгвістики, злиті воєдино в естетичному матеріку, яким є п'єса, справді-таки безпрецедентні. І тому за якістю виконання цілком можуть претендувати на ідеальний підручник з української мови, бо цікавий, з одного боку, і на мистецький феномен з глибиною і багатобарвністю, невичерпністю символів і культурних матриць, — з другого боку.

"За п'єсою М. Куліша можна проникнути в особливості української мови, а відтак, — характерні властивості її носіїв, їх ментальності, культури і поведінки, сформовані генетично-історичним корінням і суспільним розвитком у контексті міжетнічних взаємин. Недарма автор п'єси проникає у код українського роду — мову, — визначаючи ряд її важливих диференціюючих ознак у планетарному просторі" [5; 211].

По-перше, це специфічні орфоепічні норми, особливості вимови ряду звуків, що розрізняють українську і російську мови, дають

широкі можливості для самовираження і самопізнання. Так, в українській вимові наявні дві фонемі "г" і "ґ", що свідчить про її розвиненість і закоріненість в історії. Наприклад: "Оце саме "ге" і є моє лихо віковичне. Прокляття, якесь каїнове тавро... воно увесь вік мене пекло і кар'єру поламало..." [3; 92].

Другою властивістю української мови є лексична віртуозність, розгалуженість відтінків значень, розвинені моделі смислового нюансування. Як приклад наводиться ціле синонімічне гніздо слова "говорити": "Та ось вам на одне слово "говорити" аж цілих тридцять нюансових: *говорити, казати, мовити, балакати, гомоніти, гуторити, повідати, торочити, точити, базікати, цвенькати, бубоніти, лепетати, жебоніти, верзти, плести, герготати, бурмотіти, патякати, варнякати, насталакати, хамаркати, мимрити, цокотіти...*" [3; 87].

Третьою прикметою української мови є економність і стислість вислову, що характеризує високий рівень її розвитку і здатності до самовдосконалення. Сам герой про це говорить: "...яка українська мова до того ще й дуже економна та стисла: одна рука в голівоньку, каже, а друга — обняти..." [3; 85]. А для того, щоб сказати російською мовою про особливий стан людської душі, своєрідного злиття зі Всесвітом і сприйняття зоряного неба в момент закоханості, треба вжити п'ять слів "ночью при звёздах не спится", а українською лише одне слово — "зорію".

Четвертою особливістю є поетичність вислову, милозвучність, музикальність мовлення та естетизм відчуттів і характеру українця, в них оформлених. Як приклад наводиться вміння українців поетично оповісти кохання не тільки в усному мовленні, але й у літературному вираженні: "...Я покрию, каже, свого милого слідочок, щоб вітер не звів, пташки не склювали..." [3; 85]. Ця якість виявляється і в українському словотворенні, ономастичній сфері. Так, "взагалі українські прізвища оригінальні, змістовні, колоритні... Рубенсівські — от!" [3; 85]. Вони прояснюють код роду, свідчать про походження і менталітет її носіїв.

П'ятою специфічною рисою є особливий словесний етикет, ввічливість, укладена в систему мовних зворотів і конструкцій, що свідчать про культуру поведінки, рівень почуттєвих реакцій і мислительного досвіду нації. Як вияв цієї культури — підкреслення паритетності взаємин жінки і чоловіка, як і рівноваги людських стосунків. Це підтверджує така цитата з твору: "Або по-українському —

одружитися з нею... Це ж не те, що "жениться на ней", розумієш, Ринусько! Одружитися з нею, чуєш? З нею... Тут чується зразу, що жінка рівноправно стоїть поруч з чоловіком, це краще, як "жениться на ней", — ти чуєш? На ней, на..." [3; 99]. І слово "дружина" має інші відтінки, ніж по-російськи "супруга" — пара волів: "Ось послухай: рекомендую — моя дружина, або: моя ти дружинонько" [3; 98].

Водночас митець тонко підкреслив зв'язок між русифікацією і наступом суржика, що виявляється у калькуванні, специфічних (без грамотного мовного засвоєння) запозиченнях готових чужомовних блоків, що псують культуру мовлення: "Печення він тобі купував" [3; 85]. Або "У нас в **городському** вчилищі молитву співали... А хто спізнався, той після лекцій ще дві години в класі сидів — "без обєда" називалось..." [3; 91]. Чи " ...він прагне стати просто **порядочним человском...**" [3; 103]. Фатальність наступу суржика драматург ре-транслявав через мовні засоби комізму. І це ще одна вагома грань мовознавчого дискурсу у філологічній драмі письменника.

Таким чином, за мовознавчо-культурологічною поверхнею п'єси "Мина Мазайло" стоїть глибокий історіософський зміст. Драматург з'ясовує питання про долю нації, що змушена була відрікатися від свого рідного, забувати і соромитися власної мови і культури, щоб вижити чи вирватися зі стану заблокованості власного народу і прорости на чужій межі, дати плоди в іншій культурі і нації (як наприклад, М. Гоголь, Ф. Прокопович), дійти вершин світових відкриттів через посередництво інших мов.

Література

1. *Дончик Віталій*. Ключове слово: пріоритет. Інтерв'ю з відомим літературознавцем, критиком, письменником // Українська культура. — 2002. — № 4–5. — С. 12–14.
2. *Забужко Оксана*. Мова і влада // Урок української. — 2002. — № 9. — С. 11–6.
3. *Костенко Ліна*. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. — К.: Видавничий дім "KM Akademia", 1999. — 32 с.
4. *Куліш Микола*. Мина Мазайло // Вітчизна. — 1989. — № 1. — С. 75–121.
5. *Саснко Валентина*. П'єса "Мина Мазайло" Миколи Куліша: історія чи сучасність? // Проблеми сучасного літературознавства. Збірник наукових праць. — Одеса: Маяк, 2001. — Вип. 9. — С. 202–254.